

VAATEID NAABRI MAJANDUSELE:

**Nõukogude Liit ja Eesti Vabariik
aastatel 1920–1940***

JAAK VALGE

Artikli eesmärgiks on analüüsida, kuidas kahe maailmasõja vahel nähti Venemaal (N Liidus) Eesti majandust, selle arenguperspektiive ja suhteid Venemaaga ning missugused olid eestlaste ettekujutused Venemaa majandusest¹. Nende kõrvutamisel tegeliku olukorraga on võimalik hinnata, kumma vaated teisele olid tõelähedasemad. Lisaks üritatakse ääri-veeri markerida seda, kuidas kujunenud stereotüübid mõjutasid väliskaubanduspoliitikat.

Kahe maailmasõja vahelisel ajal sotsioloogilisi küsitlusi muidugi ei korraldatud. Venelaste suhtumise kohta on olnud kasutada kahesuguseid allikaid: Nõukogude ajakirjandust ning nende nõukogude ametnike arvamusi, kes olid kuidagi Eestiga tööalaselt seotud. Need on pärit kas ametnike omavahelisest kirjavahetusest, mis on alles hoitud Venemaa arhiivides, või suhtlemisest Eesti ametiisikutega, mis on Eestis säilinud. Artiklis on klassifitseeritud üldhoiakud ning tüüpilisemad näidetena tsiteeritud. Kuid allikalise baasi põhjal võib kohe tekkida õigustatud küsimus, kas ajakirjanduses esitatud vaateid võib pidada üldiste stereotüüpide kajastajaks? Teatavasti oli Nõukogude ajakirjandus ju üheselt riigi propagandasina teenistuses.

Jaatava vastuse poolt räägivad järgmised asjaolud. Ajakirjandus ei saa esitada niisuguseid teese, mis ei ole ühiskonnale vastuvõetavad, ka propaganda ei tohi muutuda karikatuurseks. Meedia saab ühiskonda töödelda ideedega, mis on ühiskonnas endas latentselt olemas, millele ühiskond on vastuvõtlik. Pealegi on ajakirjanduse hoiakutele üsna sarnased ka ametnike hoiakud ning üksteisele, ammugi aga veel eestlastele ei olnud ju mõtet propagandat teha. Kahekümnendatel aastatel ei olnud siin esitatud klišeed veel masside arvamused. Massid ei arvanud Eestist suurt midagi, küll aga, kui midagi üldse arvati, siis toodud stereotüüpidele lähedaselt. Kolmekümnendatel aastatel aga, seoses nende klišeede jätkuva esitamisega Nõukogude ajakirjanduses, muutusid need tõeliselt masside arvamuseks.

* Artikkel põhineb 1988. a novembris Jyväskylä ülikooli sümposiumil "Images and mutual Perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th Century" peetud ettekandel.

¹ Riigi Teataja 1934 nr 107, lk 1832.

Eestlaste arvamuste selgitamisel Venemaa kohta on kasutatud peamiselt ajakirjandust ning ei näi olevat ühtegi põhjust, miks ajakirjandus siin üldisi hoiakuid ei kajastaks. Vähemalt kuni 1935. aastani. 18. detsembril 1934 kehtestati Eesti Vabariigis ajakirjanduspiirangud ning vastava määruse § 4 keelustas teadete, kirjutiste ja kujutiste avaldamise, mis "võiksid rikkuda riigi välispoliitika huve"¹. Ajalehtedes ilmuvat hakkas 1935. aasta sügisest koordineerima Riiklik Propaganda Talitus. Ajalehtede toon suurte naaberriikide suhtes muutus kammitsetumaks. 1938. aasta alguses pöördus Eesti välisminister Friedrich Akel korduvalt siseministri poole, korraldamaks Saksamaad ja Nõukogude Venemaad "haavavate" kirjutiste ja kujutiste avaldamise vältimist.² Samal aastal keelustati Lev Trotski "Minu elu" ning "Vene revolutsiooni ajaloo" ilmumine.³ Seega alates 1930. aastate keskpaigast, eriti aga alates 1938. aastast võis ajakirjanduses ilmunu olla mõnevõrra pehmem keskmise Eesti inimese arvamusest ning teisalt muidugi mõjutas ajakirjandus keskmise lugeja arvamust N Liidust soodsamas suunas.⁴

Ent kõik eelpool öeldu nõuab veel ühte reservatsiooni. See keskmine, mida edaspidi stereotüüpina esitatakse, kehtib siiski ca 90% Eesti elanike kohta. Kuni 10% Eesti kodanikest oli kommunistliku meelsusega. (See osakaal oli enne 1924. aasta 1. detsembri riigipööret suurem, hiljem vähenes⁵, ent teise "küüru" saavutas tõenäoliselt 1936.–1937. aastal.⁶) On alust arvata, et kommunistliku meelsusega kodanike arvamused Nõukogude Liidust erinesid oluliselt ülejäänud elanikkonna arvamustest. Kommuniste nii Eestis kui ka teistes Euroopa riikides võiski ära tunda just suhtumise järgi N Liitu. Kommunistid kiitsid üldjuhul kriitikata heaks kõik, mida Venemaal tehti.

Venelaste peamisteks muretsemis- ja arutlusprobleemideks ei olnud loomulikult kaugeltki Eesti või ka Balti riigid ning nende majandus. Keskmine venelane teadvustas 1920. aastate alguses Eesti olemasolu kahtlemata vähem kui 1990. aastate alguses ja Eestist arvati ka vähem, mitte et just halvemini, aga vähem. Arvatavasti seostus Eesti eelkõige Venemaa Läänemere-äärse provintsi, kus elasid sakslased ja veel mingid kohalikud elanikud, kellel oma kultuuri ei olnud ja kes olid midagi sakslaste ja venelaste vahepealset. Teiseks seostus venelaste ettekujutus Eestist Judenitši vägede platsdarmiga rünnakutes Peterburile ning kolmandaks – seda juba pisut hiljem – väikse ja vaese maana, kus rahvas on rahulolematu, kommuniste kurjalt taga kiusatakse ning kus Inglismaa ja teiste imperialistide õhutusel ja toetusel Nõukogudemaa vallutamist hautakse.

Üldiseks stereotüübiks terve Eesti majanduse kohta kahe maailmasõja vahelisel ajal (ja vististi ka praegu) oli arvamus, et Eesti ja teised Balti riigid on *liiga väikesed, et iseseisvalt eksisteerida ja majanduslikult toime tulla*. Nõukogude kaubandusesindaja Georgi

² A. Lõhmus. Vaikiva oleku tulek Eesti ajakirjandusse. Peaseminaritöö. Tartu, 1998, lk 117–118. Käskikiri Tartu Ülikooli ajaloo osakonna raamatukogus.

³ A. Roolah. Nii see oli... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust. Tallinn, 1990, lk 237.

⁴ N Venemaa (N Liidu) Välisasjade Rahvakomissariaat ning Nõukogude Liidu saatkond Eestis esitasid pidevalt noote Eesti Vabariigi välisministrile ühe või teise artikli kohta ühes või teises väljaandes ka varem, ent Eesti valitsusel ei olnud administratiivset võimu ajakirjandust mõjutada. Esimene Nõukogude Venemaa täievolilise esindaja noot Eesti ajakirjanduse ebasõbraliku hoiaku kohta

N Venemaa suhtes esitati Eesti välisministrile juba 10. märtsil 1921. (AVP Rossiiskoi Federatsii. F 214, 4, 2, 7, lk 6)

⁵ Hinnang – 10% – toetub parlamendi valimistulemustele.

⁶ Eesti Riigiarhiivi fondides 949 ja 952 sisalduvatest Eesti Vabariigi poliitilise politsei ettekanne-test rahva meelsuse kohta võib teha järelduse, et aastatel 1936–37. mil tööliste reaalpalk alanes, transformeerus režiimivaenulikkus osaliselt kommunismisõbralikkuseks. Igal juhul ei toeta see materjal nõukogude ajalookontseptsiooni, mille kohaselt kommunistlikud meeleolud süvenesid iseseisvuse lõpuaastatel 1939–40.

Solomon kirjutas oma ettekandes Välisasjade Rahvakomissariaadile 1921. aastal: "Ainult Eesti iseseisvuslaste lennukas fantaasia võib pidada Revelit pealinnaks."⁷ Eesti raha pidas ta rämpsvaluutaks, mille vastu kulda vahetada pole väärikas.⁸ Üks Nõukogude kõrgem mereväehvitser ütles jutuaajamisel Eesti parlamendi liikme Artur Tupitsaga: "Eesti riik pole elujõuline. Meile õpetatakse seda iga päev. Teie rahvaarv on riigi ülalpidamiseks liiga väike, mis te siin mängite oma riigiga. Šapkami zakidajem."⁹

Teine levinud kliše oli, et *Eesti on väga vaene – mitte lihtsalt vaene, vaid just väga vaene, näljasurma äärel*. Keegi Petrov Kominterni Täitevkomitee Tallinna büroost väitis 1921. aasta 21. veebruaril aruandes Kominterni Täitevkomitee Sekretariaadile: "Elu sees hoida (Eesti elanikel – J. V.) aitab ainult intensiivne ületunnitöö või Venemaa jaoks määratud kaupade varastamine."¹⁰ 1926. aasta alguses kirjutas Krasnaja Gazeta korrespondent Andrei Spasski Nõukogude jälöhkuja peatumise puhul Tallinna sadamas: "Meie madruste ostud viisid linna ärevusse. 500 meie meeskonna liiget, jättes sinna kuupalga, arendasid seda hullumeelse tempoga"... Eesti gastronoomi vitriini ees: "Te olete jälöhkujalt?" – "Jaa." – "Teil on seal hea. Teate, olen töötu, teist päeva mitte midagi..." – "Oo, mu näljane Eesti vennas! Lähme ometi. Kaks pudelit heledat ja võileivad! Sa söid juba kolm ja vaatad ahnelt neljanda poole? Võta, võta veel ka viinerid!"¹¹ Eestist kui riigist, kus valitseb nälg, kirjutasid eriti innukalt Venemaal elavad eesti kommunistid. Seda nii eestikeelses Venemaal ilmuvas ajalehes Edasi, kohalikes lehtedes kui ka keskleshes Pravda. Kirjutati 60 tuhandest näljasurmale määratud tööta töölisest (Eestis oli üldse kokku ca 40 tuhat töölisi), eestlaste massilisest väljarändamisest Brasiiliasse ja N Liitu¹² ning Eesti kodanlastest timukate laenuklanimestest Läänes, et oleks võimalik paremini riiki varastada ja spekuloida. Oli see propaganda või siiras arvamus? Pigem viimane, sest taoline vaade oli üldlevinud. Nii väitis näiteks N Liidu kaubandusesindaja Ivan Ševtsov, kes oli Tallinnas juba mitu korda käinud, 1925. aastal kaubanduslepingu alastel läbirääkimistel eestlastele (*sic!*) täiesti siiralt, et N Liidule ei maksa midagi Peipsi-Eesti randa 30 tuhat puuda vilja saata vastutasuks tindikalale, "kui sellega saab 6000 kaluri elu päästetud."¹³ Eestlastele ei olnud ju mõtet propagandat teha.

Kolmas kliše, mis tulenes kahest esimesest, oli arvamus, et *Eesti iseseisvus on ajutine, ajaloo arenguloogika järgi üsna peatselt kadumisele määratud nähtus ning majanduslikult on Eestil ja teistel Balti riikidel võimalik elada kas Venemaa turjal või olla lääneriikide ripatsid*. Siin võib sedastada kahte perioodi.¹⁴ Kuni 1924.–1925. aastani domineeris arvamus, et Eesti elab tänu Venemaale – kaubandusest temaga, vahendamisest ja transiidist. Tsentrosojuzi esindaja kirjutas oma ettekandes Väliskaubanduse Rahvakomissariaadile:

⁷ ERA, f 1790, n 1, s 291. Eesti Riigiarhiivi Eesti Panga fondi on teadmata kombel sattunud Nõukogude kaubandusesinduse salajane kirjavahetus ajavahemikust 20. august 1920 kuni 8. mai 1921.

⁸ ERA, f. 1790, n. 1, s 291. 1920. aastate alguses oli Tallinn kohaks, kus Venemaa vahetas oma kulda välisvaluuta vastu ostmaks Läänest vajalikke kauppu. Eesti mark oli 1920. aastate alguses küll ebastabiilne nagu suurem osa Euroopa valuutasid, kuid kaugelt kindlam kui Nõukogude sovnakk.

⁹ A. Tupitsa ettekanne välisministeeriumile 21. 01. 1926. ERA, f 957, n 1, s 369, l 18.

¹⁰ Rosiiski Tsentri Hranenija i Izučeniija dokumentov Noveiše Istorij, f 495 (Kommunistlik Internatsionaal), n 18 (Kominterni Täitevkomitee Sekre-

tariaat), s 48, l 9. 1920. aastate alguses läks läbi Tallinna suur osa lääneriikidest Venemaale veetavatest kaupadest.

¹¹ Krasnaja Gazeta 13.02.1926. Tööpuudus oli Eestis sotsiaalseks probleemiks vaid suure majanduskriisi ajal 1930. aastate alguses. Näljaohk oli Eestis viimati Vabadussõja ajal 1919. aastal. Juba 1921. aastal saadeti toiduaineid Punase Risti abi raames ka Venemaale.

¹² Selles, et Balti riikide kodanikud massiliselt emigreeruda püüdsid, oli veendunud ka Mihhail Gorbatsšov veel 1990. aastal. Andmed emigreerumist ei kinnita.

¹³ ERA, f 1584, n 1, s. 548, l 8.

"Eesti peab vastu ainult tänu meie kaubandusesinduse töödele,"¹⁵ Ajaleht Edasi aga resümeeris temale omasel toonil: "Juba oma tekkimisest saadik püüdis see kaan (Eesti – J.V.) end Venemaa külge imeda."¹⁶ Kui aga alates 1923. aastast N Liit vähendas oma importi Eestist järsult ja Eesti majandus siiski kokku ei varisenud, leiti sellele vastuolule omapäraselt loogiline põhjendus: Eesti on end lääneriikidele maha müünud, muutunud viimaste sõltlaseks ja agraarriipsiks, kusjuures sepitseb aktiivselt plaane kas Venemaale otseselt kallale tungida või vähemalt ujub imperialistlike haide agressiivsete plaanide kiiluvees. Maksim Litvinov kinnitas kõnes talupoegadele: "Väiksed piiririigid, mis on tänu eraldumisele Venemaast ilma jäänud oma majanduslikest juurtest, on sattunud raskeesse olukorda, mis on neid sundinud otsima suurriikide toetust, elama nende almustest. See mõjutab nende riikide poliitikat. Abi eest nõuavad need riigid poliitika allutamist oma soovidele. Seetõttu näeme Eesti ja Läti poliitikas tihti Inglismaa ja Prantsusmaa kätt."¹⁷ Keegi G. Karus väidab oma 1929. aastal avaldatud suureтирааžilises brošüüris, et Baltimaade kodanlus on täielikus sõltuvuses imperialistlikest riikidest ja täidab nende ülesandeid. Polevat vähimatki kahtlust, et tulevases maailma kodanluse sõjas NSV Liidu vastu on Baltimaade kodanlus vaenlaste ridades, ning suurim viga oleks pidada Eesti-Läti liitu kaitseiseloomuga ühenduseks. /.../ Eestis on asutatud soome-ugri ühing, mille ametlikult deklareeritud eesmärgiks on küll kultuurisidemete loomine kõigi soome hõimudega, kuid tegelikult on selle ühingu eesmärgiks kogu Soome lahe lõunaranniku ühendamine Eestiga, et rajada ühine piir Soomega. Eestlased koos soomlastega ründavad Leningradi, seda nad ise küll hallata ei suuda, aga appi tulevad suurriigid.¹⁸

Et Eesti-Nõukogude majandussuhted väheulatuslikud olid, selles oli muidugi süüdi igati N Liitu vaenav kiuslik Eesti, mitte "maailma kõige eesrindlikum riik". See kliše kinnistus oma räigemal kujul alates 1920. aastate keskpaigast, ka enne oli Eesti süüdi, aga pärast juba väga süüdi. M. Bach kirjutab, et rahulepingus ettenähtud kaubanduslepingu sõlmimine ei realiseerunud Eesti valitsuse süü läbi, kes ei olevat oma majandussuhteid N Liiduga nõustunud reguleerima järgmistel põhjustel: 1) Eesti üldine sõltuvus Nõukogude-vastasest, peamiselt Inglise diplomaatiast, kes soovis kõigi vahenditega isoleerida Eestit N Liidust, 2) Eesti valitsevate kulaklike gruppide kartus laiendada N Liiduga kaubanduslepingu sõlmimise kaudu oma maa tööstust, sest sellega suureneks töölisklass ja tema revolutsioonilisus.¹⁹ Juba 1922. aastal tõstatanud Eesti loosungi: "Maha suurtööstus!" See loosung olevat pidanud nõrgendama punast hädaohtu ja andma maale odavaid töökäsi.²⁰

1930. aastatel vähenes Eesti ja Balti teema käsitlemine Nõukogude ajakirjanduses, ent kui seda tehti, siis eespool toodud klišeetid järgides. Stereotüübid olid kivistunud. 1940.

¹⁴ Ka Eesti ja Nõukogude Venemaa tegelikus kaubavahetuses oli kaks perioodi: aastad 1920–1922, mil Venemaa osakaal Eesti ekspordis oli ca 1/3 kogueksportidist ning hilisemad aastad enne Teist maailmasõda, mil see oli sõltuvalt aastast 3–80 korda väiksem.

¹⁵ ZGAE RF (Centralnyj Gosudarstvennyj Arhiv Ekonomiki Rossijskoj Federatsij), f 413, n 10, s 421, l 40.

¹⁶ Eesti valitsus majanduslikul umbteel. Edasi, 13.08.1925, nr 183, l 1.

¹⁷ "Bednota", 20. 10. 1925.

¹⁸ G. Karus. Pribaltiiskie strany I podgotovka anti-sovetskoi vojny. Moskva–Leningrad, 1929, lk 4.

¹⁹ M. Bach. Politiko-Ekonomičeskie vzaimootnošeniia mezdu SSSR i Pribaltikoj. Moskva, 1928, lk 86.

²⁰ M. Bach. Politiko-Ekonomičeskie vzaimootnošeniia mezdu SSSR i Pribaltikoi. Moskva, 1928, lk 56. Tegelikult oli 1922. aastal Eestis Venemaaga majandussidemete laiendamisele suunatud suurtööstuslik orientatsioon just kõrgpunktis. Selgusetuks jääb ka see, miks pidi pööre Eesti suhtumises, kes oli teatavasti Inglismaa ketikoer, tulema just siis, kui koerapidaja, st Inglismaa ise alustas Nõukogude Venemaaga aktiivsemalt majandussidemete arendamist.

aastal Eestisse sattunud venelased arvasid eest leidvat vaese riigi poolkirjaoskamatu rahvaga. Niisuguse maa "vabatahtlik" astumine suurde ja võimsasse NSV Liidu rahvaste perre pidigi nende jaoks loomulik olema.

Samad klišeed on eestlastele hästi tuttavad ka Nõukogude Eestis väljaantud ajalookirjanduse kaudu. Just nende pinnal kujuneski sovetotsentristlik käsitlus Eesti Vabariigi majandusest, mis käibis ametlikus nõukogude ajalookirjanduses 1989.–90. aastani. Selle pioneeriks Eestis, või õigemini juba varem kujunenud klišeede sõnastajaks oli Gustav Naan.²¹

Siin surub end peale ka laiem üldistus. Nõukogude ajalookontseptsioon ise ei olegi niivõrd kommunistlike ideoloogide väljamõeldis kui vene (äärmus)natsionalistliku ajalooneägemuse kehaistus, mis on esitatud kommunistliku fraseoloogia garneeringus.

Eestlased rääkisid-kirjutasid Venemaast ja Venemaa majandusest loomulikult palju. Tegemist oli ju suurriigist naabermaaga, kus ilmutati Eesti suhtes vaenulikkust ning kus toimus huvitav ühiskonnaeksperiment, mis kõik puudutas – nii majanduslike kui ka poliitiliste väljavaadete osas – otseselt Eestit. 1920. aastate alguses oli Venemaalt Eestisse naasnud ca 40 000 repatrianti, kes olid keskmisest ettevõtlikumad ja moodustasid omapärase fermendi Eesti poliitikas ja majanduses. Nende elav huvi Venemaa kui hiljutise elupaiga vastu on mõistetav. Peale selle oli küllaltki suur osa Eesti tippintelligentsist – hilisematest poliitikutest – saanud hariduse Venemaal, peamiselt Peterburis.

Üldiselt kujutasid eestlased ette Venemaad kui *vaese, kuid muretu rahvaga piiramatu võimaluste maad, tohutut turgu Eesti ja teiste Euroopa riikide toodangule*. Muutust suhtumises võib täheldada 1925. aastast, pärast šokina mõjunud kommunistide riigipöördekatset. Enne seda oli Eesti ajalehtede toon pisut Venemaad pelgav, kommunismieksperimenti suhtes irooniline ja venelaste suhtes natuke haletsev. Mitmete kaasaegsete arvamuse kohaselt oli eestlaste suhtumine Venemaasse ja venelastesse võrreldes lätlaste ja soomlastega sõbralikum. 1923. aastal kirjutas N Liidu kaubandusesindaja Tallinnast: "/.../ nii rahulikku ja asjalikku öhkkonda, mis oleks vaba poliitilistest eelarvamusetest, ei kohta kusagil teises riigis."²² Ajakiri Time märkis 1924. aasta sügisel: "On huvitav, et soomlased jätsid Aleksander II alles Nikolai platsile Helsingis, kuna nende Eesti vennad Peetri uksest välja viskasid. Eestlased on rohkem sõbralikud venelaste vastu kui soomlased. Eestlaste enamus oleks rohkem kui valmis elama korraliku Vene valitsuse all. Seda ei saa öelda soomlaste, poolakate ja lätlaste kohta. Venelaste poolt on korduvalt märgitud, et kõigist Kesk-Euroopa ümber asuvatest uutest riikidest on Eesti ainus, kes venelaste vastu väga heatahtlik. Vene keelt kõneldakse vabalt igal pool."²³ Pärast 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatset muutus suhtumine vaenulikumaks ja kartlikumaks ning tugevasti kriitilisemaks.

Vene majanduse arenguperspektiivide hindamise osas toimus samuti mitu muutust. Enne 1924. aastat arvati üldiselt, et *kommunismieksperiment jõuab peagi lõpule ja Venemaa liigub liberaliseerimise poole nii sisepoliitikas kui ka majanduses*. 1920.–21. aastal kujutati ette, et see saab toimuma bolševike võimult minematõrjumise teel, hiljem et bolševike endi muutumise kaudu. Seda arvamust süvendas NEPi poliitika. See lootus

²¹ G. Naan. Eesti kodanlike natsionalistide reaktsiooniline olemus. Tallinn, 1947. Eesti NSV ajalugu. Toim G. Naan. Tallinn, 1952.

²² Nõukogude Tallinna kaubandusesinduse 1923. aasta aruanne. Dateerimata. ZGAE RF, f 413, n 10,

s 426, l 5.

²³ Experimental State. Time, 3.09.1924. Jutt on Aleksander II ausambast Helsingis ja Peeter I ausambast Tallinnas.

kadus pärast riigipöördekatset ning alates 1920. aastate keskepaigast harjuti järk-järgult arvamusega, et Venemaa omapärane majandus- ja ühiskonnakord jääb kestma. Ehkki veel kuni 1930. aastate teise pooleni püüdis Eesti ajakirjandus hoolega otsida märke Venemaa "tsiviliseerumisest", ei juletud peatseid muutusi enam prognoosida. Respekti Nõukogude Liidu majanduse vastu sisendas ka suure majanduskriisi ajal lääneriikides toimunud tohutu langus. Uus muutus oli 1930. aastate teisel poolel, ajal, mil ka Eestis viidi läbi riigikeskset majanduspoliitikat. Ajalehed kajastasid küll 1937.–38. aasta repressioone, ent 1930. aastate teisel poolel ilmus ajaleheartiklitesse *teatav imetlusenoot Nõukogude Liidu industrialiseerimissaavutuste üle. Erinevalt aga kollektiviseerimisest, mida oli selle algusest saadik vaadeldud võõristusega*.

Eesti-Vene majandussuhete arenguvõimalustesse suhtuti esialgu optimistlikult: 1920. aastate esimesel poolel valitses üldine arvamus, et *Eesti ja Venemaa majandus on omavahel loomulikus seoses ning majandussuhted laienevad niipea, kui Venemaa saab oma majanduse korda*. Eesti-Nõukogude segakomisjoni liige August Peet kirjutas 1920. aasta lõpul välisminister Otto Strandmanile: "Meie loomulik turg on Venemaa ja jääb väga kauaks Venemaa, sest läände saab meil konkurentsi tõttu väga raske töötada olema."²⁴

Ka ei arvatud – isegi mitte kümnendi teisel poolel – et majandussuhteid segaksid mingid põhimõttelised laadi probleemid. Pigem seda, et Eesti osavama asjaajamisega oleks võimalik majandussuhteid parandada. Seetõttu süüdistasid erakonnad üksteist kohati üsna ülespiitsutatult idapoolse majanduspoliitikaga toimetulematuses. Seda, et Eesti vahetas 1920. aastate teisel poolel sama palju kaupu nii Läti kui Nõukogude Liiduga, pidas Eesti üks arvamusiidreid Eduard Laaman "Ida-Euroopa majanduse üheks rabavamaks paradoksiks."²⁵

Uus mõtteviis, mis ei pidanud Eesti-Nõukogude majandussidemete ulatust enam "rabavaks paradoksiks", kujunes 1930. aastatel. Selle alusepanijaks oli Edgar Kanti 1931. aastal ilmunud artikkel.²⁶ Valdavaks muutus arvamus, et *Venemaa jätkab suunda autarkiale ning nii nagu Venemaa ei vaja majanduslikuks läbikäimiseks Läänega Balti mere sadamaid, ei vaja Eesti Venemaad kaubanduspartnerina*. 1930. aastate lõpul, mil agressioonioht idast ähvardavamaks muutus, hakati üha enam kirjutama Eestist kui maast, mis on Venemaa jaoks tähtsusetu. Võib-olla iseennast pettes.²⁷

Enne 1934. aasta riigipööret oli Eesti poliitilises elus domineerima jäänud vanem põlvkond, kellest osa oli hariduse saanud Venemaal. Viimaste Venemaa-nägemust võis mõjutada nende õpinguaegadel kogetud üliõpilasringkondade Venemaa, mille transformeerumist agressiivseks kommunistlikuks Nõukogude Liiduks oli neil ehk raske omaks võtta.

Ei ole kahtlust, et eestlaste ettekujutused Venemaast olid tõelähedasemad kui venelaste ettekujutused Eestist. Sellel on rida objektiivseid põhjusi. Kõigepealt oli eestlaste hulgas hoopis suurem nende osakaal, kellel oli või oli olnud venelaste või Venemaaga mingi isiklik suhe. Nende venelaste osakaal, kes olid käinud Eestis või kellel oli eestlastest tuttav, oli aga kümneid kordi väiksem. Seetõttu olid venelased ka propagandale vastuvõtlikumad.

²⁴ Peet Strandmanile Moskvast 14.11.1920. ERA, f 957, n 1, s 282, l 14.

²⁵ L. /Eduard Laaman/. Lepingu järel Venega. Vaba Maa, nr 195, 24. 08. 1929.

²⁶ E. Kant. Eesti geopoliitilisest ja geoökonomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes. Tartu, 1931.

²⁷ K. Koort. Vene transiit läbi Eesti kahe maailmasõja vahelisel ajal: ootused ja tegelikkus. Peaseminaritöö. Tartu 1998, lk 29-30. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo osakonna raamatukogus.

Nõukogude inimesele tüüpiline kompleks oli ülespiitsutatud piiritava mentaliteet.²⁸ Selle vene mentaliteedi joone äärmuslik ülespuhumine – Nõukogude Liidu käsitlemine vaenulikest riikidest ümbritsetava kindlusena – oli J. Stalinile vajalik sisepoliitilistel kaalutlustel.²⁹ Teine tüüpiline hoiak oli poliitika ja majanduse ühene seostamine. Need üldhoiakud olid igatahes Eesti ajakirjanduse arutlusteemana selgelt teadvustatud. Eduard Laaman kirjutas 1929. aastal: "Vastuoks muule maailmale on vene väliskaubandus täiesti riigi poliitikast ärarippuv. Meie ei tea kaua midagi, mis meie vahekordi tumestada võiks. /.../ Aga NSV Liidu poolt tumestab seda alaline umbusaldus. Juba Prantsuse revolutsioonis sai kuulsaks süüdistusvormel: "Teid kahtlustatakse selles, et olete kahtlane."³⁰ 1932. aastal resümeeris Vaba Maa: "Kas põhineb mõõdupuude erinevus enda ja teiste tegevusi hinnates vaid silmakirjalikkusel. See oleks liig lihtne seletus. See on pigem primitiivne egotsentrism selle naiivses värskuses. Maailm on venelaste jaoks ja venelased pjatiletka jaoks."³¹

Kuigi Eestis tajuti Venemaa olemust üsna täpselt, ei olnud samal ajal kasutada ühtegi vahendit, et majandussuhteid parandada. Välja arvatud Venemaa vasallriigi staatusega soostudes. Pärast 1939. aasta baasidelepingut laieneski oluliselt ka kaubavahetus.

Venemaa väliskaubanduspoliitikas võib seevastu täheldada järske muutusi, mida oleks raske seostada millegi muu kui poliitiliste põhjustega. 1923. aastast vähendas N Liit järsult importi Eestist. Osaliselt viimasest põhjustatud 1924. aasta majandussurutisele järgnes 1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse. 1932. aastal, mil Eestis oli majanduskriisi raskeim aasta, vähendas N Liit tellimusi Eestist eelmise viie aasta keskmisega võrreldes 24 korda.³² Selle taga näib olevat Eesti majanduse kahjustamise tahe, mille teostatavust toetas arvamus Eesti vaesusest, väiksusest ning seotusest Venemaaga 1920. aastate esimesel poolel.

Ehkki käesolev artikkel käsitleb peamiselt majandust, on materjali piisavalt tõdemuseks, et kahe naabri vahel kujunes eelarvamuste barjäär juba iseseisva Eesti tekkest alates ehk laiemalt võttes sellest alates, mil Eesti üldse venelaste mõttemaailma ilmus. Kujutlust kahe maailmasõja vahel ajalookäigu kapriisi tõttu eksisteerinud vaesest ja kiuslikust Eestist süvendasid Teise maailmasõja järgsel ajal koolis käinud põlvkondadele õpetatud ideoloogilised stereotüübid. Täna on kommunistide ja tööliste tagakiusamine asendunud "venekeelse elanikkonna" poliitilise ja sotsiaalse ahistamise klišeega.

Eestlaste hulgas on aga süvenenud stereotüüp Venemaast kui poolmetsikust, ettearvamatu riigist, mis ohustab Eesti julgeolekut. XX sajandi alguse Eesti intelligentsi hulgas üldlevinud põhjendatult respektiivast suhtumisest Venemaa rikkasse kultuuri ja ajalukku on vähe järele jäänud. Samuti kui keskmise eestlase nõusolekust elada korraliku Vene valitsuse all.

Jaak Valge (1955)

Eesti Rahvusarhiivi
peaspetsialist-teadur.
Filosoofiamagister ajaloo alal.
Peamine uurimissuund
XX sajandi Eesti majandus-
ajalugu.

²⁸ Piiritava mentaliteet oli sajandite vältel kujunenud hoiak, mis näeb välist ümbrust Venemaale vaenulikumana, kui see tegelikult on. Vt näit O. Crisp. *Studies in the Russian Economy before 1914*. London, 1976, lk 5.

²⁹ Vt näit L. Nežinski. *Byla li voennaja ugroza SSSR v konce 20-h – načale 30-h godov.* – *Istorija SSSR*, 1990, nr 6, lk 23-24.

³⁰ L. /Eduard Laaman/. *Lepingu järel Venega*. Vaba Maa, nr 195, 24. 08. 1929.

³¹ K. Tõsiasjade sunnil. Vaba Maa nr 282, 30.11.32.

³² Arvutusalus: Eesti arvudes 1920-1935. Tallinn, 1937, lk 151.